

DIENOS CENTRŲ NEJGALIESIEMS LIETUVOJE TIPOLOGIJA

Dr. Laimutė Žalimienė

Darbo ir socialinių tyrimų institutas
Rinktinės g. 48, 2005 Vilnius
Telefonas 75 35 68
Elektroninis paštas laimaz@dsti.ot.lt

Pateikta 2001 m. spalio 30 d.

Parengta spausdinti 2002 m. balandžio 24 d.

Recenzavo Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Socialinio darbo katedros doc. dr. Romas Lazutka ir Darbo ir socialinių tyrimų instituto mokslinis bendradarbis dr. Arūnas Pocius

Santrauka

Straipsnyje analizuojama dienos centrų neįgaliesiems veikla. Šios analizės pagrindu pateikta Lietuvoje veikiančių dienos centrų neįgaliesiems tipologija. Dienos centrų veiklos tyrimas parengtas vadovaujantis sisteminės organizacijų veiklos analizės principais. Tyrimo uždaviniai: pagal pasirinktus parametrus (rodiklius) surinkti informaciją apie Lietuvoje veikiančius dienos centrus; aprašyti įvairių dienos centrų veiklą remiantis pasirinktais kriterijais; juos tipizuoti remiantis centrų veiklos panašumais bei skirtumais.

Remiantis duomenimis apie klientų skaičių, teikiamas paslaugas ir personalą Lietuvoje galima išskirti šiuos dienos centrų neįgaliesiems tipus:

- specializuoti neįgalaus jaunimo ir neįgalių suaugusiųjų dienos centrai,
- klubo pobūdžio neįgalių suaugusiųjų dienos centrai,
- specializuoti neįgalių vaikų dienos ugdymo centrai,
- klubo pobūdžio neįgalių vaikų dienos centrai,
- informacinio pobūdžio šeimos paramos centrai.

Įvadas

Dienos centrai, kaip viena iš socialinio darbo paslaugas teikiančių įstaigų, turi specifinių ypatumų, kurie susiję tiek su šių įstaigų klientų (neįgaliųjų, probleminių šeimų ir vaikų jose, rizikos grupių asmenų) poreikiais, tiek su tiems poreikiams tenkinti reikalingų paslaugų teikimu. Šių įstaigų veiklos organizavimas Lietuvoje dar gana naujas dalykas. Nėra nei tokių įstaigų veiklos organizavimo modelių, nei tinkamų normatyvų, kurie reglamentuotų tokių įstaigų veiklą, t. y. klientų poreikių vertinimo metodikas, teikiamų paslaugų mastą, struktūrą, personalą, kvalifikaciją, aplinkos pritaikymą ir t. t. Savivaldybės arba nevyriausybinės organizacijos, kurdamos dienos centrus, pasigenda pagrindinių ar bent minimalių standartų, principinių nuostatų, kurios leistų įsivaizduoti ir įvertinti kuriamos ar norimos kurti dienos globos įstaigos veiklos mastą ir sąnaudas, reikalingas tokiai įstaigai funkcionuoti. Kadangi dienos centrų, kaip specifinių įstaigų, veiklos organizavimo standartų (organizavimo modelio) faktiškai dar neturime, sunku vertinti vieno arba kito konkretaus centro socialinį–ekonominį efektyvumą ir tikslingumą, todėl buvo numatyta iširti tokius centrus, surinkti detalią informaciją ir sistemaiškai įvertinti jų veiklą.

Tyrimo metodologinis pagrindas – bendroji sistemų teorija, pagrindžianti sisteminio objekto nagrinėjimo sampratą (Bertalanffy, 1968). Tyrimas remiasi prielaida, kad organizacija, kaip socialinę sistemą, sudaro tam tikros posistemės ir ją būtina nagrinėti kaip tarpusavyje susijusių posistemių struktūrą (Zakarevičius, 1998). Kiekvienai sistemai įvertinti būtina nustatyti ir apibūdinti tris jos pagrindines charakteristikas: funkcines, morfologines ir procesi-

nes (Zakarevičius, 1998). Dienos centrai buvo tiriami ir analizuojami kaip socialinės sistemos, sudarytos iš trijų sudėtinių elementų: klientų, personalo ir teikiamų paslaugų.

Tyrimo tikslas – tipologizuoti Lietuvoje veikiančius dienos centrus neįgaliesiems remiantis sisteminės objektų analizės principais.

Tyrimo uždaviniai:

– pagal pasirinktus parametrus (rodiklius) surinkti informaciją apie Lietuvoje veikiančius dienos centrus;

– aprašyti įvairių dienos centrų veiklą remiantis pasirinktais kriterijais;

– tipizuoti centrus remiantis jų veiklos panašumais bei skirtumais.

Tyrimo metodika

Šį tyrimą galime apibūdinti kaip žvalgomąjį tyrimą, nes dienos centrai neįgaliesiems Lietuvoje yra gana naujos socialinių paslaugų įstaigos, ir informacijos apie jų veiklos specifiką nėra daug. Tyrimo pagrindu buvo siekiama suformuluoti pagrindines šių centrų veiklos charakteristikas, kurios leistų parengti dienos centrų veiklos vertinimo metodikas ir veiklos standartus. Konkrečiais **tyrimo objektais** buvo pasirinkta 20 dienos centrų (apie 10 proc. visų veikiančių), kurie Lietuvos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos specialistų vertinami kaip atitinkantys tokiems centrums keliamus reikalavimus. Daugelis jų laikomi naujais.

Tyrimas buvo atliekamas 2000 m. pradžioje.

Pagrindinė **tyrimo hipotezė**: Lietuvoje kuriasi keleto tipų dienos centrai neįgaliesiems, kurių veiklos specifiką galima įvertinti analizuojant centrų klientų skaičių, teikiamų paslaugų struktūrą bei personalo sudėtį.

Dienos centrų veikla buvo vertinama taikant du **tyrimo metodus**:

1. Dokumentų analizės–aprašomąjį metodą. Tai centrų veiklos pagal pagrindinius veiklos komponentus aprašymas remiantis centrų dokumentais, kita žinybine informacija ir statistika;

2. Nestandardizuotos ekspertinės apklausos metodą. Apklausiami dienos centrų vadovai apie konkrečius centrų veiklos rezultatus bei jų vertinimus.

Tyrimo procedūra. Dienos centrų veikla buvo analizuojama ir lyginama vadovaujantis šiais rodiklių blokais:

a) klientų skaičius ir jų charakteristikos,

b) personalo profesinė struktūra, etatų skaičius,

c) teikiamų paslaugų sąrašas, struktūra,

d) paslaugų sąnaudos: išlaidos įstaigai išlaikyti, vieno kliento aptarnavimo sąnaudos (šis rodiklių blokas šiame straipsnyje nėra analizuojamas).

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

1. Dienos centrų klientai

Klientų poreikių gauti paslaugas vertinimas. Dienos centrų neįgaliesiems klientu gali būti kiekvienas neįgalus asmuo, kuriam reikalingos socialinės paslaugos. Pagrindinė problema, su kuria susiduriama atliekant tokių centrų veiklos lyginamąją analizę ir vertinimą, yra ta, kad nėra neįgalių asmenų poreikių vertinimo metodikos. Teikiant kai kurias kitas paslaugas tokios metodikos jau taikomos. Pavyzdžiui, pagalbos namuose paslaugų poreikis vertinamas taikant asmens savarankiškumo vertinimo metodikas, pagalbos poreikis stacionariose seniems žmonėms skirtose įstaigose vertinamas taikant gerontologines poreikių vertinimo metodikas. Standartizuotos poreikio gauti paslaugas vertinimo metodikos, kuri tiktų dienos centrų klientų poreikiams vertinti, Lietuvoje kol kas nėra (Lygios galimybės neįgaliesiems: Lietuvos invalidų nuostatų, lūkesčių, vertinimų ir reikmių tyrimas. 1998).

Nustatyti neįgalių vaikų ar neįgalių suaugusiųjų konkrečius poreikius gauti paslaugas dienos centruose yra gana sudėtinga, nes būtina sutelkti ne tik socialinius, psichologinius, bet ir medicininius indikatorius, atspindinčius asmens poreikius. Įvertinant poreikius būtina,

kad bendradarbiautų socialiniai darbuotojai, pedagogai, sveikatos priežiūros specialistai. Kol kas bendradarbiaujama nepakankamai sklandžiai.

Klientų skaičius ir apskaita. Tyrimo duomenimis, dauguma dienos centrų – tai centrai, kuriuose paslaugas gauna vidutiniškai 20–25 asmenys per dieną. Tačiau tiksliai nustatyti klientų skaičių per dieną ar per mėnesį neįmanoma, nes nėra susitarta dėl bendro apskaitos vieneto tokio tipo įstaigose taikymo. Dabartinė dienos centrų veiklos praktika rodo, kad klientų apskaita dienos centruose nėra nusistovėjusi. Tai dažnai komplikuoja įstaigų veiklos vertinimus, ypač vertinant ekonominį tokių centrų veiklos efektyvumą. Neaišku, kaip apskaičiuoti vieno kliento aptarnavimo sąnaudas, nes centrai skirtingai veda klientų apskaitą: vieni fiksuoja apsilankymų skaičių per dieną, savaitę, kiti – per mėnesį ar metus.

Vertinant dienos centrų veiklą būtų tikslinga turėti kuo trumpesnio laikotarpio klientų skaičiaus rodiklius, o gal net skaičiuoti keletą rodiklių:

- klientų skaičių per dieną,
- klientų skaičių per savaitę,
- klientų skaičių per mėnesį,
- klientų skaičių per metus.

Vertinant dienos centrų veiklą būtina fiksuoti ir kitus rodiklius: vietų skaičių dienos globos įstaigoje bei vienos globos vietos apkrovimą dienos centre per savaitę, mėnesį arba metus. Tai apsilankymų arba klientų skaičius per tam tikrą laikotarpį, padalytas iš vietų skaičiaus.

Vertinant įstaigos veiklos sąnaudas ypač aktualu nustatyti klientų apskaitos vieneta. Lyginant įstaigas pagal veiklos sąnaudas tikslinga skaičiuoti du rodiklius:

- kiek vidutiniškai kainuoja vienas apsilankymas,
- kiek kainuoja vieno kliento aptarnavimas.

Pavyzdžiui, Salako bendruomenės centre nustatyta per dieną priimti 8–12, per mėnesį – 75 klientus; Elektrėnų vaikų dienos centre per dieną apsilanko 25–30 vaikų, per mėnesį neskaičiuojama; Vilkpėdės bendruomenės centre nustatyta per dieną priimti 20 klientų, per mėnesį – 433. Šalčininkų dienos centre neįgaliesiems per dieną apsilanko 15, per mėnesį – 120 klientų. Žygaičių bendruomenės centre apsilanko atitinkamai 20 ir 585 klientai.

Paprastai kitose šalyse dienos globos įstaigose apskaitos ir sąnaudų skaičiavimo vienetu (*cost unit* – angl.) priimta laikyti arba per dieną, arba per savaitę, arba per mėnesį priimtų klientų skaičių (tai lemia įstaigos veiklos specifika). Kuo klientų skaičius nepastovesnis (pvz., kiekvieną dieną vis kitoks), tuo trumpesnis turėtų būti apskaitomas laikotarpis. Kai kuriose šalyse dienos centrai registruoja senus žmones kaip klubo narius, t. y. fiksuojamas tam tikras jų, kaip klubo narių, skaičius. Konkretaus asmens poreikis lankyti tokį centrą vertinamas sudarant lankymo grafiką: pats asmuo nurodo, kokią savaitės dieną, kuriuo laiku jis pageidauja lankyti centrą.

2. Teikiamos paslaugos

Atlikus detalią dienos centrų veiklos analizę vertinant klientus bei teikiamų paslaugų struktūrą dienos centrus galima tipizuoti (žr. 1 lentelę), t. y. suskirstyti į:

1. Specializuotus neįgalaus jaunimo ir neįgalių suaugusiųjų dienos centrus. Tai intensyvios darbo reabilitacijos, darbo terapijos centrai, kurie turi specialiai įrengtų patalpų, įrangos, įvairių sričių specialistų.

2. Klubo pobūdžio neįgalaus jaunimo ir neįgalių suaugusiųjų dienos centrus. Šio tipo įstaigų materialinė bazė kuklesnė, jos turi mažiau specialistų ir teikia bendresnio pobūdžio paslaugas.

3. Specializuotus neįgalių vaikų dienos ugdymo centrus. Tai intensyvios reabilitacijos ir ugdymo įstaigos, kurios turi specialiai įrengtų patalpų, įrangos, įvairių sričių specialistų, dirbančių su vaikais.

4. Klubo pobūdžio neįgalių vaikų dienos centrus. Šio tipo įstaigos teikia kai kurias specializuotas paslaugas, būdingas 3 tipo dienos centrams, taip pat daug bendro pobūdžio paslaugų. Jos turi kuklesnę materialinę bazę, mažiau specialistų.

5. Informavimo ir konsultavimo šeimos paramos centrus. Juose dažniausiai teikiamos informavimo ir konsultavimo paslaugos. Be jų, dar gali būti teikiamos laisvalaikio organizavimo, kultūros paslaugos, kursai tėvams, šeimų namuose lankymo ir medicinos paslaugos.

1 lentelė. Dienos centrų tipai ir juose teikiamos paslaugos

Dienos centrų tipai	Teikiamos paslaugos
1. Specializuoti dienos centrai neįgaliems jaunuoliams ir neįgaliems suaugusiesiems	Individualus darbas ir grupinė terapija, higienos bei darbo įgūdžių lavinimas, kineziterapija, psichologinė rehabilitacija, meno terapija, logopedo paslaugos, šeimų konsultavimas, laisvalaikio organizavimas. Darbas (rankdarbiai, medžio apdirbimas, molio dirbinių darymas, batsiuvio, odininko amatų mokymas, kulinarijos užsiėmimai ir pan.), maitinimas, apgyvendinimas
2. Klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliems suaugusiesiems	Informavimas, konsultavimas, laisvalaikio organizavimas, kultūrinės paslaugos, buitinių paslaugų teikimas, įvairių apmokymų, kursų organizavimas, medicinos paslaugų organizavimas, fizioterapija, maitinimas
3. Specializuoti dienos ugdymo centrai neįgaliems vaikams	Individualus darbas su vaikais, ugdymas, muzikos, teatro, dailės terapija, darbo terapija, darbas su šeima, laisvalaikio organizavimas, medicinos rehabilitacija, maitinimas, apgyvendinimas
4. Klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliems vaikams	Informavimas, konsultavimas, laisvalaikio organizavimas, kultūrinės paslaugos, buitinės paslaugos, įvairių apmokymų, kursų organizavimas tėvams, maitinimas
5. Informacinio pobūdžio šeimos paramos centrai	Informavimas, konsultavimas, laisvalaikio organizavimas, kultūrinės programos, kursai tėvams, šeimų namuose lankymas

3. Personalas

Dienos centrų personalo struktūrą lemia klientų poreikiai bei jiems teikiamų paslaugų struktūra. Kol kas nėra sukurtų normatyvų, reglamentuojančių tokių centrų darbuotojų skaičių ir kvalifikaciją, todėl kiekvienas centras suformuoja personalą taip, kaip moka ir gali.

2 lentelė. Darbuotojų darbo krūvis ir personalo struktūra skirtingo tipo dienos centruose

Dienos centrų tipai	Vidutiniškai vienas darbuotojas aptarnauja klientų	Tiesiogiai su klientais dirbančio ir pagalbinio personalo santykis
1. Specializuoti dienos centrai neįgaliems jaunuoliams ir neįgaliems suaugusiesiems	1,1–2,6	60 : 40 80 : 20
2. Klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliems suaugusiesiems	8,0–25,0	70 : 30 80 : 20
3. Specializuoti dienos ugdymo centrai neįgaliems vaikams	0,6–2,1	80 : 20 40 : 60
4. Klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliems vaikams	12,5	* nėra informacijos
5. Informacinio pobūdžio šeimos paramos centrai	50,0 – 90,0 (per mėn.)	60 : 40

Kaip matome iš 2 lentelės, kuo labiau specializuota įstaiga, tuo mažesni klientų aptarnavimo normatyvai, t. y. specializuotų įstaigų klientai yra asmenys, turintys didesnę negalią, jiems aptarnauti reikia daugiau personalo. Klubo pobūdžio dienos centrų aptarnavimo nor-

matyvai daug didesni. Informacinio pobūdžio centruose vienas darbuotojas aptarnauja dar daugiau klientų, be to, jų skaičių sunku tiksliai įvertinti dėl neaiškios klientų apskaitos.

Pirminio (tiesiogiai dirbančio su klientais) ir antrinio (pagalbinio aptarnaujančio) personalo santykis net to paties tipo centruose skiriasi. Centruose, kur didesnė antrinio personalo dalis, dažniausiai didesnės ir įstaigos sąnaudos.

Profesinė kvalifikacija. Iš toliau pateiktos lentelės duomenų galime spręsti, kokių profesijų specialistai dirba (yra reikalingi) atitinkamo tipo dienos įstaigoje.

3 lentelė. Pagrindinės profesinės grupės išskirtų tipų dienos centruose

Dienos centrų tipai	Pagrindinės specialistų, dirbančių su klientais, grupės
1. Specializuoti dienos centrai neįgaliam jaunimui ir neįgaliesiems suaugusiesiems	Darbo, užimtumo terapijos specialistas ir jo padėjėjas; medicinos sesuo; psichologas, socialinis darbuotojas; specialusis pedagogas, kineziterapeutas, socialinis pedagogas, gamybos meistras
2. Klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliesiems suaugusiesiems	Socialinis pedagogas, specialusis pedagogas, socialinis darbuotojas, užimtumo terapijos specialistas
3. Specializuoti dienos ugdymo centrai neįgaliesiems vaikams	Socialinis pedagogas, specialusis pedagogas, socialinis darbuotojas, psichologas, užimtumo terapeutas, fiziooterapeutas, logopedas, medicinos sesuo
4. Klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliesiems vaikams	Socialinis darbuotojas, socialinis pedagogas, specialusis pedagogas, fiziooterapeutas
5. Informacinio pobūdžio šeimos paramos centrai	Socialinis darbuotojas, socialinis pedagogas, fiziooterapeutas, juristas

Vaikams skirtose įstaigose didesnę lyginamąją svorį sudaro pedagoginio profilio specialistai, o suaugusiųjų įstaigose daugiau darbo terapijos, užimtumo specialistų.

Toliau esančioje lentelėje pateikta išsamesnė informacija apie keturių tirtų specializuotų dienos centrų neįgaliesiems asmenims personalo profesinę struktūrą.

4 lentelė. Pagrindinių profesinių grupių darbuotojų etatų skaičius ir lyginamasis svoris įstaigos personalo struktūroje

Personalo grupės	Molėtų specialaus ugdymo vaikų centras		Utenos socialinės paramos ir ugdymo vaikų centras		Švenčionių neįgalių vaikų reabilitacijos centras		Vilniaus neįgaliųjų darbo mokymo centras	
	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1. Įvairių specializacijų pedagogai	7,5	33,3	6	32,4	4,5	60,0	16,5	44,0
2. Socialinio darbo ir globos specialistai	1	4,4	4	21,6	0	0,0	6,5	17,3
3. Kiti specialistai	1	4,4	2	10,8	1,5	20,0	0,5	1,3
4. Administracija	2	8,9	1	5,4	0,5	6,7	2	5,3
5. Aptarnaujantis personalas	11	48,9	5,5	29,7	1	13,3	12	32,0
Iš viso	22,5	100,0	18,5	100,0	7,5	100,0	37,5	100,0

Panagrinėję lentelės duomenis galime pastebėti, kad personalo struktūra to paties tipo įstaigose gana skirtinga. Tačiau kalbėti apie vieno ar kito centro personalo struktūros tinkamumą klientų poreikiams tenkinti yra sunku, nes poreikiai kiekvienoje įstaigoje vertinami pagal skirtingas metodikas. Be to, kol nėra įstaigų veiklą reglamentuojančių standartų, savivaldybės, kurdamos tokio tipo įstaigas, orientuojasi į minimalias paslaugas ir personalą.

Išvados

Analizuojant dienos centrus kaip socialines sistemas, sudarytas iš trijų pagrindinių struktūrinių elementų – posistemų (klientų, personalo ir teikiamų paslaugų) bei vertinant juos pagal veiklos pobūdį paaiškėja, kad Lietuvoje kuriasi trijų tipų dienos centrai neįgaliesiems: teikiantys labai specializuotą pagalbą, klubo pobūdžio ir informacinio pobūdžio šeimos paramos centrai.

Remiantis klientų skaičiaus, teikiamų paslaugų ir personalo duomenimis galima išskirti šiuos dienos centrų tipus:

- specializuoti dienos centrai neįgaliam jaunimui ir neįgaliesiems suaugusiesiems,
- klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliesiems suaugusiesiems,
- specializuoti dienos ugdymo centrai neįgaliesiems vaikams,
- klubo pobūdžio dienos centrai neįgaliesiems vaikams,
- informacinio pobūdžio šeimos paramos centrai.

Kol kas Lietuvoje dienos centrų veikla organizuojama neturint bendrų šio pobūdžio įstaigų veiklos standartų. Šio tyrimo metu surinkta informacija, pateikta centrų tipologija ir pagrindinių veiklos aspektų apibūdinimas galėtų pasitarnauti kuriant pagrindinius reikalavimus (standartus), kuriuos tokio tipo įstaigos turėtų atitikti.

Kadangi tai buvo tik žvalgomasis tyrimas, pateikti dienos centrų tipų apibūdinimai dar turėtų būti koreguojami atsižvelgiant į didesnę informacijos masyvą. Tyrimo objektų atranka turėtų atstovauti visų dienos centrų neįgaliesiems Lietuvoje. Tačiau žvalgomojo tyrimo metu tirtų centrų, kaip socialinių sistemų veiklos, aprašomųjų parametrų beveik pakaktų centrų tipologizuoti. Tam, kad tipologija būtų visapusiška, reikėtų įtraukti tik vieną papildomą centrų veiklos aprašymo rodiklį – centrų veiklos sąnaudas. Tai papildytų procesinius dienos centrų, kaip socialinės sistemos, apibūdinimus ir leistų visapusiškai įvertinti dienos centrų veiklą.

LITERATŪRA

1. Bertalanffy L. General Systems Theory. – New York, 1968.
2. Developing Quality in Personal Social Services. Concepts, Cases and Comments. European Centre. – Vienna, 1997.
3. Fachlexikon der sozialen Arbeit. 3 Auflage. – Frankfurt am Main, 1993.
4. Lygios galimybės neįgaliesiems: Lietuvos invalidų nuostatų, lūkesčių, vertinimų ir reikmių tyrimas // Mokslinio tyrimo ataskaita / VU Socialinio darbo katedra. 1998.
5. Werkstätten für Behinderte der Zentren für Senioren und Behinderte der Stadt Köln. 1996.
6. Zakarevičius P. Vadyba. Genezė, dabartis, tendencijos. – Kaunas: VDU, 1998.

CLASSIFICATION OF DAY CARE CENTERS FOR THE DISABLED

Dr. Laimutė Žalimienė

Institute of Labour and Social Investigations

Summary

The aim of the research work is to collect data about the chosen indicators about day care centres for the disabled in Lithuania and to try to classify them according to the main characteristics of their activities. According to the results of the research work the practical experience of the active day care centres will be generalised and the classification of day care centres (a short, principal description of the activities of the main types of day care centres) will be given.

The activities of day care centres have been evaluated by two research methods: method of analysis of documents – descriptive method and method of non-standardised expert interrogatory. Inquest of the leaders of day care centres about the concrete practical results of the centres and their evaluation.

According to the number of clients, provided services, staff characteristics we can pick out such types of day care centres:

- specialised day care centres for disabled youth and adults;
- day care centres of club type for disabled adults;
- specialised day care centres for disabled children;
- day care centres of club type for disabled children;
- informative care centres for families.

For this research work has been only a review one, the given characteristics of various types of day care centres should be revised according to a larger amount of data.